

doi <https://doi.org/10.18485/bratstvo.2024.28.4>
УДК 271-523 Свети Сава

Рад примљен: 21.8.2024.

Рад прихваћен: 18.9.2024.

Оригинални научни рад

ГОРЊА И ДОЊА ИСПОСНИЦА СВЕТОГ САВЕ У БЛИЗИНИ МАНАСТИРА СТУДЕНИЦЕ

Горња испосница Св. Саве смештена је у пећини великог стеновитог масива крај реке Савошнице, око 10 километара северозападно од манастира Студенице. Њен ктитор Сава Немањић, окупивши монахе склоне контемплацији и аскетизму, крајем XII и почетком XIII века, у непосредној близини очеве задужбине, ствара значајно духовно и културно средиште младе средњовековне српске државе. Доња испосница Св. Саве, посвећена Покрову Богородичином, налази се десетак километара северозападно од манастира Студенице. Настала је свакако у време значајне активности Саве Немањића у задужбини његовог оца. Објекат у свом архитектонском склопу укључује скромну цркву и конак. Приликом обнове, почетком XVII века цркву је живописао Георгије Митрофановић, познати зограф. Испосница је обнављана и 1815. године. Том приликом нови иконостас и рестаурацију фресака извео је Алексије Лазовић, зограф.

Доласком у Студеницу 1208. године, Сава тежи да „пренесе сваки узор Свете Горе у своје отачство киновијама, игуменаријама и сихастиријама“,¹ те се период до 1216/1217. године сматра важним развојем у његовој ктиторској делатности. За овај период везује се и настанак Горње испоснице код Студенице. Позније Савино ходочасничко путовање у Свету земљу, те његова посета древним монашким центрима², посебно Великој лаври

¹ Доментијан, *Живот светог Саве и живот светог Симеона*, прир. Р. Маринковић, Београд, Просвета и Српска књижевна задруга 1988, 103.

² Марковић, М., *Прво путовање Светог Саве у Палестину и његов значај за српску средњовековну уметност*, Београд, Византолошки институт САНУ, 2009, 20–93.

Светог Саве Освећеног у Јудејској пустињи, где се поклонио свим црквама и целивао гроб ктитора, показује његову посебну приврженост пустињском монаштву као крајњем аскетском идеалу. Приликом посете манастиру свог патрона, Сава Српски је „испитао пештеру светога оца Саве“ и обишао све преподобне монахе који „око свете Лавре, ка Содомском мору и у долини самотно и ћутећи живе“.³ Оснивање „Савине испоснице“ код манастира Студенице, као и Карејске испоснице, имало је вишезначну функцију: повлачење од света, осамљивање, непрекинуто држање у посту, молитви, тиховању, појању псалама, али и рад на писању и преписивању књиге...⁴

Припијена уз стрме стене Чемерна, око 10 километара удаљена од манастира Студенице, Горња испосница Св. Саве представља живописан комплекс кога чини јединство природних и градитељских елемената. Датована је у почетак XIII века и везује се за личност и књижевну делатност Саве Немањића. Испосница је подигнута на тешко приступачном и веома живописном терену. Најстарији објекти – црква, стамбена зграда и цистерна – смештени су на малим проширењима стазе која је на западној и источној страни затворена зидовима са капијама. Симбиозом градитељских и духовних елемената настао је овај изузетно занимљив објекат. Пространа пећина затворена је високим, каменим зидом, а у унутрашњости издељена на спратове и просторије за живот испосника као и једнобродну цркву. На зидовима цркве налазе се остаци фресака прве половине XVII века⁵.

Поред својих архитектонских, ликовних и амбијенталних вредности, овај споменик заслужује пажњу и као место за које је везана плодна делатност Саве Немањића на писању Житија Св. Симеона, првог књижевног дела, *Студеничког типика*, као и постављању темеља старе српске писмености и књижевности. Свети Сава је боравком у Србији настојао да повеже светогорско неимарство са српским. Стога није никаво чудо што Горња Савина испосница има све одлике Карејске. Смештена је у студеничкој пештери укотвљена на око 300 метара надморске висине, више кањона Студенице. У оквиру саме испоснице смештено је више објеката на терасастом проширењу у стени које је настало комбинованим деловањем природних и људских фактора. Четвороспратна грађевина (кула) чија је површина 60 м² до које се некада стизало дрвеним мостом коришћена је за становање односно тиховање монаха. Све етаже ове зграде (има их 4) одвојене су међусобно међуспратном дрвеном конструкцијом. Кроз четири (сада их има 6) мала узана прозора допирала је дневна светлост. У

³ Теодосије, *Житија*, прир. Д. Богдановић, Београд, Просвета и Српска књижевна задруга, 1988, 225.

⁴ Стојановић Љ. *Стари српски записи и написи*, књ. 1, Београд; Нови Сад, САНУ; Матица српска, 1982, 1066, 1059, 3153, 3154, 4438.

⁵ Архива Завода за заштиту споменика културе Краљево.

подножју овог каменом озиданог здања налази се просторија са огњиштем и засебна просторија са извором који се назива Савина каца. Извор током летњих месеци није издашан па је поред озидан резервоар за воду⁶. Изузетно добро плански искоришћен овај простор са малом Црквом Св. Георгија победоносца прилагођен је у потпуности потребама монаха. Црква је скромних димензија, зидана ломљеним каменом (материјалом који се ту налазио у изобилју), просте правоугаоне основе са полукружном олтарском апсидом на источној страни храма. Сама Црква је засведена и покривена танким каменим плочама. Црква је први пут обновљена почетком XVII века када је и обновљен живопис. Живопис је обновио зограф Георгије Митрофановић, хиландарски монах. Тај живопис је данас сачуван само у фрагментима (композиција Успења Пресвете Богородице, на западном зиду изнад улаза). Овом времену обнове припада под цркве који је поплочан опекама квадратног облика, сем масивних камених плоча новијег датума којима је поплочан под олтарског дела Цркве. Унутар саме цркве уз јужни део зида налази се зидана гробница која је празна. Немогуће је утврдити коме је гробница припадала. Испосницу је 1981. године задесио велики пожар када је комплетно изгорела дрвена етажна конструкција унутрашњости саме куле испоснице. Конзерваторско рестаураторски радови на унутрашњости куле изведени су 1984/5. године. Према нацртима архитекте Синише Темеринског међуспратне конструкције су изведене према лежиштима првобитних греда, задржани су сви отвори и место првобитног димњака и камина, осим тога пројектован је и одговарајући намештај. На Цркву Светог Георгија победоноца 1988. године пао је одваљени комад стене и тако провалио свод Цркве. Обнова Цркве изведена је 1992. и 1994. године такође према нацртима архитекте Синише Темеринског, када је свод саниран и ојачан армиранобетонском љуском. Обијен је новији малтер и тада је пронађено још фрагмената живописа зографа Георгија Митрофановића који су конзервирани, а сама унутрашњост Цркве омалтерисана. Реконструкција самих фасада Цркве је урађена према првобитно затеченом стању западне фасаде. После скоро осам деценија од изградње приступног моста, али и услед сталне изложености различитим атмосферским приликама, елементи дрвене конструкције сачињене од храстове грађе су се деформисали и у великој мери пропали. Конзерваторско рестаураторски радови на обнови и санацији дрвене конструкције приступног моста извршени су током 2017. године.

Доња испосница Св. Саве, посвећена Покрову Богородичином, налази се осам километара северозападно од манастира Студенице. Од ушћа Савошнице у Студеницу, пешачком стазом према Горњој испосници, тачно на половини пута, уред платоа насталог вештачким путем смештена је

⁶ Исто.

Доња испосница. Настала је свакако у време значајне активности Саве Немањића у задужбини његовог оца, још док је био архимандрит.

Сами историјски извори не помињу градњу ове испоснице, али постојање спратне конструкције изнад костурнице (односно подрума) говори о њеној древности. Првобитна целина је била само Црква на два спрата. Приликом обнове 1815. године уз саму Цркву дозидан је конак. Овај подухват помиње један натпис на зиду у јужном наосу Цркве који је оставио обновитељ Цркве, јеромонах Софроније. За време прве обнове Цркву је живописао знаменити зоограф тога времена Георгије Митрофановић, Хиландарац⁷. Рад Георгија Митрофановића пада у другу и трећу деценију XVII века. Прве помене овог фрескописца бележимо 1615/1616. године када је већ био у пуној животној снази, што нам говоре његова два датирана дела: богате царске двери из музеја манастира Хиландара (бр. М 219 - М 336) и насликана икона Светог Тројства из древне Цркве у селу Челебићи код Фоче. Митрофановић је вештине фрескописа изучио на Светој Гори код великана критске школе као што су Теофан Крићанин, Еуфросинос и многи други знани и незнани зографи. Због тога фреске у испосници имају елементе критског сликарства. Доња Савина испосница се по иконграфском садржају не разликује много од других његових дела. Сводом доминирају ликови Христа Спаситеља:

1. Христос, представљен у кругу који је уписан у квадрат, на сва четири угла предствљени су херувими. Христос је приказан обучен у црвени огртач и зелено-плаву хаљину, у левој руци држи Свето Јеванђеље док десном благосиља.

2. Христос Емануило – млади Христос, који држи раширене руке, окренут је према источној страни, одевен је у браон хитон и црвени хамитон проткан златом.

3. Христос са крилима, јединствени приказ Спаситеља. Представа се налази у западном делу храма. Христос је приказан са обе подигнуте руке на благослов са крилима, у црвеном хитону и браонкастом химатону.

Испод Христових ликова на своду осликани су симболи јеванђелиста:

1. У кругу крилати лав – симбол апостола Марка
2. Орао – симбол апостола Јована
3. Бик са крилима – симбол апостола Луке
4. Анђео – симбоол апостола Матеја.

Затим такође испод Христових ликова су старозаветни пророци са свитком у рукама:

1. Свети пророк Мојсије који је приказан у жуто-плавој старозаветној свештеничкој одори
2. Свети пророк Арон приказан допојасно у љубичасто-зеленој свештеничкој одежди
3. Свети пророк Самуило приказан у жуто-зеленој свештеничкој одори

⁷ Исто.

4. Свети пророк Захарија, отац Јована Крститеља, у браон-црвеној и зеленој свештеничкој одори
5. Свети пророк Малахија приказан у црвено-зеленој свештеничкој одожди
6. Свети пророк Софонија приказан у зелено-љубичастој свештеничкој одори
7. Свети пророк Јоил приказан у цинобер-љубичастој свештеничкој одори
8. Свети пророк мудри Соломон приказан са круном на глави у црвеној царској одори
9. Свети пророк Давид приказан са круном на глави у царској црвено-плавој одожди
10. Свети пророк Исаија приказан је као старац у љубичасто-црвеној свештеничкој одори
11. Свети пророк Јеремија приказан је у плаво светло-зеленој одори
12. Свети пророк Језекиљ приказан је у црвено-сивој свештеничкој одори
13. Свети пророк Данило приказан је у црвено-зеленој свештеничкој одори
14. Свети пророк Захарија приказан у црвено-зеленој свештеничкој одожди
15. Свети пророк Авакум приказан у жутој свештеничкој одори
16. Свети пророк Јона у црвено-браон свештеничкој одожди.

Циклус великих празника сачуван је углавном са великим оштећењима или у фрагментима. Тако је у сцени приказа Благовести очувана глава и крило Светог архангела Гаврила, док су у позадини приказане зграде истоветне са Благовестима осликаним у манастиру Хиландару.

Затим иде сцена рођења Христовог која је сачувана само фрагментарно, део пејзажа и небо. Сцена празника Сретења Господњег је уништена. Преображење Христово у фрагментима, сачуван је само део са преображеним Спаситељем и пророком Мојсијем. На сцени васкрсења Лазаревог постоји оштећење централног дела фреске, упркос томе врло јасно се види да је у питању готово исти тип ове композиције која се види јасније у манастиру Завали.

Композиција Уласка Господа Исуса Христа у Јерусалим истоветна је са оним у манастиру Завали, Добрићеву и на хиландарској икони. Доминира Христос на магарцу окренутих леђа гледаоцу. Иза њега су Свети апостоли са Филипом и Петром на челу. Два дечака у зеленим и браон хаљинама простиру пред Христа црвено платно, док група грађана дочекује Христа код сивкасто-зелених врата Јерусалима. Антропоморфна пластика која се види на архитраву градских врата истоветна је са осталим Митрофановићевим фрескама на ову тематику.

Сценом распећа Христовог доминира крст на коме је разапет Христос. Лево од крста у његовом подножју стоји Пресвета Богородица, док са десне стране у подножју крста стоји Јован Богослов са руком на лицу.

Васкрсење Христово је представљено као сцена на *Вратима ада*. Господ стоји са крстом на вратима ада пружајући руке преминулим у гробовима испод којих је приказ Сатане у оковима. Десно од Христа су у гробовима пророци и цареви Давид и Соломон док је иза њих Свети Јован Крститељ.

Слика 1, Горња испосница Светог Саве,
општи изглед

Слика 2, Доња испосница
Светог Саве,
детаљ прозора

Слика 3, Доња испосница
Светог Саве, композиција
Успења Пресвете Богородице

Слика 4, Црква Светог Великомученика
Георгија, Горња испосница Светог
Саве, композиција Успења Пресвете
Богородице, детаљ

Вазнесење Господње је Митрофановићева стандардна композиција која је још истоветна са оном у манастиру Завали. Христос је приказан како се уздиже на небеса у слави са обе стране окружен анђелима док га са земље посматрају његови ученици и Богородица.

Фреска успења пресвете Богородице налази се на западном зиду цркве. Фреска је много оштећена. Приказана је Пресвета Богородица како лежи на црвеном бисерима украшеном одру у црвеном мафориону и плаво-зеленој хаљини. Десно и лево од одра приказани су Свети апостоли са апостолом Петром на челу док апостол Павле Богородици целива руку. Иза одра налази се Христос у сивкастозеленој светлосној мандорли.

У олтарском простору доминира фреска *Богородица шира од небеса* (Богородица оранта), са малим Христом. Патена и путир са алатом мука из сцене *поклоњење Агнецу*, у патени приказан је часни крст који се налази на малом јеванђељу.

Затим су приказана три велика архијереја Цркве, Свети Василије Велики, Свети Јован Златоусти и Свети Григорије, сва тројица у архијерејским одорама. Свети архијакон Стефан приказан је у ђаконском одејанију светло-браон стихару преко којег је пребачен тамно-браон орап, у десној руци држи кадионицу док у левој држи дарохранилицу.

Чувена композиција *Imago pietatis* приказује Христа у гробном саркофагу, са уздигнутим телом изнад саркофага са рукама прекрштеним на грудима. Анђео је приказан у снежно белој одори са ружичастим крилима у десној руци држи мач, док у левој држи дискос са Христовим монограмом. Други анђео у десној руци држи сферу, а у левој маслинову гранчицу.

Фреску Светог Арсенија Сремца рестаурирао је 1819. зограф Алексије Лазовић, а светитељ је приказан у архијерејском одејанију. Такође до њега је приказан Свети Сава, први српски архиепископ, као и на претходној фресци, светитељ је у архијерејском одејанију.

Обнова фресака и храма била је 1815. године о чему сведочи и натпис који гласи:

„Сеи бист цар сербски Немања Првовенчаник и сти Сава први архиепископ сербски и учител бвши син цара Симеона, лето от созданија мира SXIII (6683) имаша власт 1. сербскаја, 2. тракиска, 3. греческаја, 4. сремска, 5. ерватска, 6. славенска, 7. захолмија, 8. илирическаја, 9. далматска, 10. болгарскаја. Обнови се многогрешна еромонаха Софронија трудом иждиванијем покрова Богоматере. От рождества Хртва 1815. Тиотски КП“.⁸

Одабир места за подизање испосница, природним карактеристикама означеног као посебног, довољно удаљеног од самог манастира Студенице, смештених у гори, у самој стени (Горња испосница), неколико стотина метара изнад реке Студенице, указује и на то да је идеју о формирању ове две „пештере“⁹ могао осмислити и формирати само онај који је искушао овакво устројство, знајући врло дубоки смисао пустиножителства у

⁸ З. Кајмаковић, *Георгије Митрофановић*, Сарајево 1977, 79–85.

⁹ *Исто*, 79.

вечитој тежњи за највишим монашким подвигом. Ове Савине испоснице за православне Србе имају изузетан значај као место духовног сазревања првог српског архиепископа и покољења студеничких монаха након њега.

Трипо Д. Спахић, историчар*

Завод за заштиту споменика културе Краљево
Цара Лазара 24
36000 Краљево

Кључне речи: Свети Сава, испосница, горња, доња, Студеница, градителство, фреске.

Tripo D. Spahić

THE UPPER AND LOWER HERMITAGE OF ST. SAVA NEAR THE STUDENICA MONASTERY

The upper hermitage of St. Sava is located in a cave of a large rocky massif near the river Savošnica, about 15 kilometers northwest of Studenica monastery. Its founder, Sava Nemanjić, gathered monks inclined to contemplation and asceticism, at the end of the 12th and 13th centuries, in the immediate vicinity of his father's endowment, creating a significant spiritual and cultural center of the young medieval Serbian state. The symbiosis of architectural and spiritual elements created this extremely interesting object. The spacious cave is closed by a high, stone wall, and inside it is divided into floors and rooms for the life of hermits, as well as a one-nave church.

On the walls of the church are the remains of frescoes from the first half of the 17th century. In addition to its architectural, artistic and ambient values, this monument also deserves attention as a place to which Sava Nemanjić's prolific activity in writing the Life of St. Simeon, the first literary work, Studenica Typik, as well as laying the foundations of old Serbian literacy and literature.

The lower hermitage of St. Sava, dedicated to the Intercession of the Virgin, is located ten kilometers northwest of Studenica monastery. It was certainly created during the significant activity of Sava Nemanjić in his father's endowment. The building includes a modest church and an inn in its architectural structure. During the renovation, at the beginning of the 17th century, the church was vividly painted by Georgije Mitrofanović, a well-known zoographer. The hermitage was also renovated in 1815. On that occasion, the new iconostasis and the restoration of the frescoes were carried out by Aleksije Lazović, a zoographer.

* tripospahic@gmail.com